

Anton Stres

Etika in Janžekovičev dialog z marksizmom

Ethics and Dialogue with Marxism According to Janez Janžekovič

Povzetek: Profesor Janez Janžekovič je bil nekaj desetletij po drugi svetovni vojni glavna osebnost krščanske filozofije v Sloveniji. V tistih časih, ki so bili za odnose med marksisti in kristjani najtežji, je poskušal odpreti poti dialoga. Za to je izbral področje etike, kar predpostavlja, da je marksizem tudi etika in da je tudi krščanstvo v bistvu etika. Hotel je pokazati, da med obema etikama obstaja temeljno soglasje, ki bi lahko odprlo možnost za sodelovanje med marksisti in kristjani. Tako vsaj govori v člankih v petdesetih letih. Pri tem se zastavlja vprašanje, ali je njegova razlaga marksizma in krščanstva ustrezna. To so vprašanja tega članka in vodijo avtorja, da natančneje opredeli stališča profesorja Janžekoviča.

Ključne besede: etika, marksizem, krščanska etika, Janez Janžekovič

Summary: For several decades after the Second World War, Professor Janez Janžekovič was the main figure of Christian philosophy in Slovenia. In those times, which were extremely difficult for the relations between Marxists and Christians, he tried to open the path of dialogue. For that, he chose the field of ethics presupposing that Marxism is also an ethic and that Christianity is essentially an ethic, too. He wanted to show that between the two ethics there could exist a fundamental consonance, which would also open the possibility of cooperation between Marxists and Christians. He spoke about this in his articles published in the 1950ies. However, this raises the question of whether his interpretation of both Marxism and Christianity was adequate. These issues are taken up in this article and the author tries to clarify the positions of Professor Janžekovič in more detail.

Key words: ethics, Marxism, Christian ethics, Janez Janžekovič

Uvod

Devetega marca letos je minilo trideset let od smrti prelata profesorja dr. Janeza Janžekoviča. Dolgoletni profesor filozofije na Teološki fakulteti v Ljubljani je začel leta 1921 svoj študij filozofije in teologije na Višji bogoslovni šoli v Mariboru, tu je leta 1933 začel tudi svoje predavateljsko delo po vrnitvi s študija v Parizu, dokler ni pet let pozneje postal docent filozofije na teološki fakulteti Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani. V letih po drugi svetovni vojni in komunistični revoluciji je bil vodilni katoliški filozof, kajti akademika Ušeničnika in Vebra je komunistična oblast takoj utišala. V tistih veri skrajno sovražnih časih ni imel možnosti veliko objavljati. Le v reviji *Nova pot* je objavil niz član- kov, od katerih jih nekaj obravnava takrat zelo žgoče vprašanje odnosa med krščanstvom in marksizmom, ki je veljal za uradno in nedotakljivo ideologijo komunistične države. Janžekovič se je v tem kontekstu loteval tudi pojmovanja etike pri marksistih in kristjanih, ker je sodil, da je to področje, kjer bi si lahko oba nazora prišla najbližje in bi lahko prišlo tudi do nekakšnega sodelovanja med marksisti in kristjani ali pa bi boljše poznavanje krščanskih etičnih načel pripomoglo vsaj k strpnejšemu odnosu marksistov do krščanstva. Težko pa je ugotoviti, ali so k poznejši otoplitvi odnosov, ki je nastopila po letu 1965, ta teoretična prizadevanja kaj prispevala. Komunistično ideologijo so tako kakor vsako narekovali pragmatični politični, in ne resničnostni teoretski razlogi in nagibi.

1. Dialog v nenaklonjenih časih

Profesor Janžekovič je bil filozof v antičnem in klasičnem pomenu besede, kajti zanj filozofija ni bila samo snov univerzitetnih predavanj, ampak stil življenja: asketskega, umnega in preudarnega, skromnega in skrajno urejenega. Znan je bil po svoji natančnosti in intelektualnem poštenju. Bil je vedoželjen in z vnaprejšnjo naklonjenostjo je prisluhnil vsakemu mnenju v smislu sodobnega hermenevtičnega načela veliko- dušnosti (*principle of charity*). To se lepo vidi tudi iz njegovih soočenj z marksizmom.¹

¹ Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani se je svojemu dolgoletnemu predavatelju (1938–1976) primerno oddolžila leta 2002 z zbornikom razprav *Filozof Janez Janžekovič. Mislec in koleša ideologij* (Juhant in Potočnik 2002). V objavljenih razpravah

Po svoji filozofski usmeritvi je bil Janžekovič neotomist. To po eni strani pomeni zvestobo temeljnim bolj ali manj aristotelskim izhodiščem misli Tomaža Akvinskega, po drugi strani pa ne izključuje dialoga s sodobnimi smermi filozofije, kakor o tem pričajo veliki predstavniki neotomizma kardinal D. Mercier, J. Maréchal in J. Maritain. Janžekovič se je v svojih predavanjih držal »zanesljivega« tomističnega okvira, kakor ga je naročil katoliškim šolam Sveti sedež z znanimi štiriindvajsetimi tomističnimi tezami (Dz–Sch, 3601–3624). V razpravah in člankih pa se je pretežno posvečal drugim mislecem, predvsem Slovencu F. Vebru in Francozu M. Blondelu. Vebru je priznaval izjemno mesto v slovenski filozofiji in ga razglasil za prvega »slovenskega filozofa«. Vendar ga fenomenološko obarvana filozofija, ki se osredotoča na razčlenjevanje človekovih doživljajev, ni pritegnila. Močno pa ga je privlačila Blondelova filozofija, osredotočena na človeka kot osebo (personalizem) in nosilca svojih dejanj. To pa ni nepovezano s tem, da je Janžekovič metaetičnim vprašanjem o izvoru in utemeljitvi etike, ki usmerja človekova dejanja, od svojega doktorata, posvečenega etičnemu nauku starozaveznih psalmov, posvečal veliko pozornost.² V svojem soočenju z marksizmom, ki se mu je v povojnih letih še posebej narekoval, je prav na področju etike iskal možne dialoške stike med krščanstvom in marksizmom.

Za boljše razumevanje nekaterih Janžekovičevih prizadevanj je treba upoštevati intelektualne razmere njegovega časa. Načelo dialoga ni

avtorji prikazujejo in razčlenjujejo vse pomembnejše vidike Janžekovičeve filozofske misli. Tam je podan tudi izčrpen življenjepis. Prvič je bil tam objavljen tudi niz anonimnih člankov iz *Straže v viharju* (1938–1939) pod skupnim naslovom *Od Hegla do Marxa*, katerih avtor naj bi bil po pričevanju sodobnika prav J. Janžekovič. Čeprav so članki pisani poljudno, razodevajo, da je njihov avtor dobro poznal in opredelil genezo marksizma iz heglovstva ter zadel tudi bistvo Marxovega ateizma. O pravi naravi marksističnega totalitarizma si avtor teh člankov ni delal iluzij, pa tudi ni videl kake možnosti za sodelovanje. »O kaki spravi seveda ni govora. [...] Marksizem je načelno ateističen in protiverski. [...] Temeljna krščanska zapoved je ljubezen do bližnjega, komunistična pa razredni boj. Res bo ta boj prenehal, toda ne prej, dokler ne izgine tudi religija. Krščanstvo je iskreno in obsoja laž, marksizem je zahrbtn. [...] Med obema nazoroma je možen samo boj na življenje in smrt.« (Juhant in Potočnik 2002, 248) Razlika v drži do marksizma med avtorjem teh člankov in Janžekovičem petnajst let pozneje je zelo velika, zato se zastavlja vprašanje, ali je bil avtor teh člankov res Janžekovič.

² Etični nauk in njegov razvoj pri Janžekoviču je celoviteje predstavil L. Škof (2002, 209–224).

prevladovalo. Marksistični komunizem je izvajal sovražno konfrontacijo vse do uničenja ideološkega nasprotnika. Janžekovič je lahko objavljali svoje sestavke samo v reviji *Nova pot*, ker so izdajatelji te revije uživali določeno zaupanje komunistične oblasti, kar pa jih je tudi zavezovalo, da so pisci ostajali znotraj meja dopuščenih idej. Ti so zato morali imeti dobro razvit čut za samocenzuro.

Na katoliški strani je bil to čas pred drugim vatikanskim koncilom, ki je prvič v zgodovini Katoliške cerkve in po dolgotrajnih razpravah razglasil načelo verske svobode, s tem pa tudi verskega in nazorskega pluralizma. Pri tem je bila odločilna misel, da nosilec pravic in svoboščin ni nauk, ki je lahko bodisi resničen ali zmoten, ampak svobodna človeška oseba. »Bog namreč upošteva dostojanstvo človeške osebe, ki jo je on sam ustvaril in ki se mora ravnati po lastnem premisleku ter biti svobodna.« (VS 2,11) Zato ima vsaka oseba »pravico do verske svobode. Ta svoboda je v tem, da morajo biti vsi ljudje prosti od siljenja tako s strani posameznikov kakor tudi s strani družbenih skupnosti in katekoleki človeške oblasti.« (VS 1,2) Pa tudi narava verovanja je taka, da njena pristnost zahteva svoboden pristanek. Izsiljena vera sploh ni vera. Človek mora Bogu z verovanjem »prostovoljno odgovoriti« (VS 2,10). Na mesto stališča, da resnica in zmota ne moreta imeti enakih pravic, je torej stopilo stališče, da imajo ljudje kot svobodne osebe enake pravice do svojega mnenja in izražanja le-tega. Enakopravnost se ne nanaša na doktrine in nauke, ampak na osebe, ki zastopajo taka ali drugačna prepričanja. Pravica do verske svobode »temelji v dostojanstvu oseb« (VS 2,9).

Ta koncilski dokument je bil sprejet 7. decembra 1965, Janžekovič pa je svoje spise, v katerih je tvegati dialog med krščanstvom in marksizmom, pisati že v petdesetih letih, ko načelo nazorskega pluralizma ni bilo priznani ne na eni in ne na drugi strani. To pa je narekovalo tudi njegovo strategijo. Danes se pri dialogu sklicujemo na enakopravnost različnih nazorov, ki smejo ostati različni in so enakopravni samo tedaj, če imajo popolno svobodo zvestobe sebi. Janžekovič pa je skušati razlike zmanjšati ali celo premostiti. Iskal je skupne imenovalce ali podobnosti med kristjani in marksisti z namenom, da bi tako tudi vladajoči marksisti sebi podrejene kristjane lažje sprejemali, in sicer ne kot drugačnih od sebe, ampak kot sebi podobne.

Janžekovič je jasno vedel, da na področju metafizike taka približevanja niso mogoča. Marksizem je bil ateističen in materialističen. V tej točki med njim ter krščanskim teizmom ni videl nobene možnosti za dialog, nobene srednje poti. Bilo mu je celo dopuščeno, da je z marksističnim materializmom polemiziral z izhodišč aristotelsko-tomistične kozmologije, antropologije in metafizike. Za tarčo svojega kritičnega soočenja si je izbral sovjetske dialektične materialiste, kar je bila v času po prelomu s Stalinom spretna izbira. To velja še toliko bolj, ker so sovjetska avtorja Leonova in Rozentala zavračali tudi že nekateri jugoslovanski marksisti sami. V svoji kritiki Janžekovič zavrača marksistično materialistično spoznavoslovje, ki je bilo hkrati naturalistično gledanje na človeka kot na zgolj snovno bitje, odklanja pragmatično in relativistično pojmovanje resnice ter s stališča klasične logike opozarja na logično nedosledno in protislovno pojmovanje samih logičnih načel. Marksistični materializem je torej nesprejemljiv in kristjan z njim nima kaj početi. (Janžekovič 1976, 11–53)

Čisto drugačno pa je Janžekovičevo stališče do praktičnega komunističnega družbenega in revolucionarnega projekta. Tu kaže popustljivost, ki je s stališč družbenega nauka Cerkve in današnjih pogledov na naravo marksizma presenetljiva. »To, kar marksizem kot zamisel o družbeni ureditvi giblje, dviga in ga dela privlačnega, je v resnici evangelijski kvas, ne naturalistična načela. Med osnovnimi načeli krščanske in marksistične etike, kolikor govorita o naravnih odnosih človeka do človeka, ni bistvene razlike. Etika je v resnici vez med marksizmom in krščanstvom, vez, ki bo postala tem trdnejša, čim dosledneje bomo eni kakor drugi po naravnih načelih, ki jih izpovedujemo, tudi živeli.« (1985, 37)

V ta namen je Janžekovič razdelil marksizem na dva »bloka«: na družbeno in gospodarsko vizijo ter na materialistični naturalizem.

V marksističnem nauku vidimo dva nazora: zamisel o gospodarski ureditvi družbe in materialistični svetovni nazor. Ta dva nazora sta povsem različna, tako različna, da more biti ta obenem materialist in kapitalist, oni kristjan in socialist. V socializmu vidimo poskus gospodarskega reda, ki je mnogo bližji evangelijskemu vzoru o človekovem odnosu do gmotnih dobrin kakor kapitalizem. Svetovno nazorski materializem pa odklanjamo. [...] Če bi bil Marx živel pol stoletja prej ali pozneje, bi bil mogel zamisliti skoraj isti družbeni

vzor, a naslonil bi ga, mislim, na drugačne svetovnonazorske osnove. Zato bomo tukaj čisto svobodno presojali, in kjer bo treba, obsodili dialektični materializem, čeprav obenem z veliko dobrohotnostjo spremljamo in po svojih močeh podpiramo graditev socializma v naši domovini, skušajoč oblažiti trdote prehodne dobe. (Janžekovič 1976, 11–12)

Danes vemo, da Marx ni bil po naključju ateist in materialist, ampak je to bil, še preden je postal ideolog komunizma in proletarske revolucije. »Karl Marx je bil nemški filozof,« je jedrnata izhodiščna trditev L. Kolakowskega (1978, 1), s čimer hoče poudariti, da je ateistični materializem kot svetovni nazor v samem izhodišču Marxovega nauka. Marx je tudi odločno zavračal kakršnokoli sodelovanje s »socialisti« in »komunisti«, ki so izhajali iz krščanskih moralnih načel svobode, bratstva, pravičnosti in krščanske ljubezni. Vse to je imel za nevarno »utopijo«, ki lahko proletarskemu gibanju samo škodi. Upanje nekaterih kristjanov, da bi družbeno in politično »sodelovanje« s komunisti utegnilo ublažiti ostrino zatiranja krščanske religije, ker je marksizem po naključju in po nepotrebnem zgrajen na materializmu in ateizmu, se ni izkazalo kot utemeljeno.

2. Marksizem kot etika?

Torišče, ki si ga je Janžekovič izbral za »dialog« z marksizmom, kjer je upal najti skupne točke, ki bi po eni strani omogočile sodelovanje kristjanov in marksistov, po drugi strani pa prispevale k ublažitvi »trdot prehodne dobe«, kot se evfemistično izraža, je bilo področje etike. Janžekovič se je do neke mere zavedal, da je lahko interpretacija marksizma, kakor jo predlaga, za same marksiste sporna. Vendar pri njej vztraja: »Toda za naš odnos do marksizma ni odločilno to, kar pravijo marksisti o svojem nauku, ampak to, kar mi v njem vidimo.« (1976, 12) Že ob tem se zastavlja vprašanje. Dialoga ne moremo voditi z ljudmi, kakor si jih predstavljamo mi, ampak s takimi, kakršni v resnici so in za kakršne se imajo. Marksisti bi težko sprejeli Janžekovičevo izhodišče, da je marksizem etika. Marx je odklanjal, da bi njegova teorija bila v redu etične teorije. Svoj socializem so marksisti vedno in nepopustljivo razglašali za »znanstveni socializem« za razliko od »utopičnega«, kakor so zaničevalno označevali vse druge socializme, ki niso izhajali iz Marxovih ekonomskih in družbenih teorij razrednega boja in »zgodovinskega

materializma«, ampak so zahteve po komunistični družbeni ureditvi opirali na etične zapovedi pravičnosti, ljubezni do bližnjega in bratstva med vsemi ljudmi. Po Marxu komunizem ni stvar etične izbire in moralne subjektivne odločitve, ampak znanstveno ugotovljiva »železna nujnost« zgodovinskega razvoja. Res je sicer, da je marksistična retorika velikokrat zvenela moralistično. Res je tudi, da so nekateri marksistični teoretiki trdili, da Marx »zametuje le moraliziranje in sprevrnjeno moralo, ne pa moralo na sploh«, in da je njegov *Komunistični manifest* »prva moderna svetovna etika« (Rus 1976, 621, 66). Toda za to so tudi sam pojem morali ustrezno spremenili in jo ideološko izenačiti s komunizmom: »razvita sodobna oblika morale (je) lahko samo socialistična demokratičnost« (Rus 1976, 392). Tako zlitje etike in komunistične ideologije pa praktično ne pomeni drugega kot podreditev etike politiki. Marksizem je bil celovit, totalitaren sistem, ki ni dopuščal nobene kritike »od zunaj«. Etika je imela samo eno izbiro: ali se je tudi ona podredila komunizmu kot pri Rusu ali pa so jo zavrgli kot abstraktno moraliziranje.

Za zamisel, da marksizem ni etika, ampak totalna znanost, je Marxa navdihnil Hegel. Za Hegla je ideja oziroma umnost v svojem samorazvoju nosilka in gonilna moč zgodovine. Hegel jo imenuje tudi »*substanca* kot *neskončna moč*«, ki daje zgodovini tvarino in lik, material in formo. Noben zgodovinski pojav ni popolnoma brez te umnosti, kajti brez nje ga sploh ne bi bilo (Stres 1987, 199–200). Zato pravi Hegel: »Toda v dejanskosti sami umnost in zakon nista v tako žalostnem stanju, da bi samo *naj* bila.« (Hegel 1975, 124) Torej je um (*Vernunft*), ki je pravzaprav božanskost sama, že v redu dejstev, in ne samo v redu najstev. Zato je več kot zgolj najstvo (*Sollen*). Za zgolj najstvo uporablja Hegel prisposodbi žalosti in nemoči. Podobno je v *Predavanjih o filozofiji zgodovine* zavračal Kantovo filozofijo moralnega imperativa in idealov kot zgolj zamišljenih projektov. Um je navzoč v zgodovini in je v njej dejaven, je celo »*substanca*, tisto, po kateri in v kateri ima vsa realnost svojo bit in obstoj – neskončna moč, v kolikor um ni tako nemočen, da bi ga zreducirali na ideal, na najstvo (*Sollen*) in samo na nekaj zunaj stvarnosti kdove kje kot nekaj posebnega v glavah nekaterih ljudi« (Hegel 1837, 12). To sicer pri Heglu moralnosti (*Moralität*) ne odpravlja, vendar jo podreja npravnosti (*Sittlichkeit*), ki je že um v stanju in procesu svoje zgodovinske in civilizacijske udejanjenosti.

Marx je Heglovo umnost poistovetil s komunizmom. Če že je kakšen ideal, potem ta ni nad zgodovino, ampak v njej kot njena najgloblja gonilna sila, ki deluje, če ljudje to hočejo ali ne. »Komunizem za nas ni stanje, ki naj bo vzpostavljeno, ideal, po katerem naj se ima ravnati dejanskost. S komunizmom poimenujemo dejansko gibanje, ki odpravlja zdajšnje stanje. Pogoji tega gibanja se podajajo iz zdaj obstoječih predpostavk.« (Marx in Engels 1971, 41) Cilj zgodovine je več kakor zgolj zamišljen, projektiran in v prihodnost projiciran ideal. Zato marksizem ni na ravni etike, ki govori o tem, kar je treba (*sollen*) narediti, in s tem določa ideale našega ravnanja, ki so v nekem smislu »nad« stvarnostjo. Komunizem je na ravni »znanosti«, ker govori o tem, kaj je, kaj se dogaja, in iz tega tudi ugotavlja, v katero smer se razvija.

S tega vidika pa seveda ostaja neka napetost med tem, kar že je, in tem, kar še bo in kar zato tudi naj bo. Določenemu najstvu se marksizem ni mogel izogniti, kar potrjuje tudi njegova finalistična retorika, ko utemeljuje samega sebe z dolžnostjo uresničiti cilj zgodovine, ki je brezrazredna komunistična družba. Pač pa je zaradi tega ta svojevrstna marksistična »etika« historicistična in kontekstualistična,³ saj zgodovinske situacije, v katerih deluje komunizem kot gibalo vsega dogajanja, edine narekujejo in s tem upravičujejo konkretna ravnanja (npr. nasilna revolucionarna dejanja), ki se izkazujejo kot potrebna za uresničitev cilja zgodovine. »Vsaka taka situacija zahteva drugačno najvišjo vrednoto.« (Rus 1976, 420)

To pa opozarja na spornost te »etike«, četudi marksisti nimajo radi tega naziva in svoj nazor imenujejo »znanost«. Ne samo marksistična monistična materialistična ontologija in antropologija, tudi marksistična »etika«, kolikor lahko o njej govorimo, je sporna, saj kot situacijski historicizem in kontekstualizem ne more priznavati večnih in absolutnih moralnih načel in norm. Vse je podvrženo dialektični zgodovini, ki je zgodovina porajanja brezrazredne družbe. Komunističnih »trdot

³ Kontekstualizem (iz lat. *contextus* = sestava, spoj, zveza) srečujemo na različnih ravneh, posebno mesto ima v aplikativni etiki, kjer gre za aplikacijo etičnih načel na posebna področja življenja. Kontekstualizem zavrača, da bi bile razne vrste etičnega razmišljanja po posebnih področjih človekovega delovanja samo aplikacija občeveljavnih moralnih načel (principalizem). V skrajni obliki jih ima celo za neuporabna. Zagovorniki kontekstualizma imajo moralne rešitve za začasne odgovore na konkretna in z okoliščinami določena etična vprašanja.

prehodne dobe«, kot se izraža Janžekovič, zato marksisti niso obžalovali kot zavržno zgrešenost, ampak so jih upravičevali kot dialektični moment revolucionarne zgodovine in jim skušali s tem dati moralno legitimnost.⁴

Tako se nam področje etike ne razkriva veliko bolj obetavno za dialog med marksizmom in krščanstvom kakor področje metafizike. Prvi razlog je na strani same marksistične »etike«, ki ji pravoverni marksisti odrekajo status samostojne normativne vede. Hkrati pa je problematična tudi zaradi svojega relativizma, ki mu je zapisana s svojim historicizmom in kontekstualizmom. Ta relativizem ni bil neposredno predmet Janžekovičeve kritike, pač pa ga je zavračal, kolikor je tak relativizem nezdružljiv z brezpogojnostjo moralnega imperativa, glede katerega se Janžekovič strinja s Kantom. (Janžekovič 1985, 12.16–17) Janžekovičeva kritika velja bolj marksističnemu naturalizmu in iz njega izhajajočemu determinizmu. Prav tako ne vidi možnosti, da bi lahko z marksističnih materialističnih izhodišč predvidevali kakršnekoli večnostne sankcije za moralno dejanje, v katerih Janžekovič ne vidi cilja etike, priznava pa – podobno kot Kant – potrebnost teh sankcij.

Spornost marksistične utemeljitve etike in nezdružljivost teh »temeljev« s krščanstvom rešuje Janžekovič tako, da skuša ločiti vsebino (marksističnih) moralnih pravil za ravnanje v socialistični družbi od marksistične materialistične utemeljitve. Po njegovem sta bila socializem in komunizem »samo slučajno in začasno povezana z materializmom« (1985, 72). »Marksizem kot materializem in njegova etika za oči nemarksista nista en nazor, ampak dva povsem različna miselna bloka, ki nimata med seboj nobene miselne zveze.« (1985, 35) Zato je na ravni etične razprave

⁴ Govor predsednika M. Kučana v Kočevskem rogu 8. julija 1990 to lepo ponazarja, čeprav mestoma tudi skuša izreči moralno obsodbo povojnih pobojev. Ampak bolj kakor to postavlja v ospredje misel, da ima vsak čas svoj zakaj in svoj zato, in pri tem uporablja celo svetopisemsko retoriko. »Je kraj življenja in je kraj smrti. Je čas sovraštva in je čas strpnosti. Smo na kraju smrti. Pripravljeni in odločeni, da kot svoj čas sprejmemo čas strpnosti, medsebojnega razumevanja in skupne prihodnosti. [...] Vse ima svoj čas in vsako opravilo ima svojo uro pod nebom! [...] Je čas vojne in čas ubijanja. Je čas odločitve in čas žrtvovanja. Je čas spominjanja in čas novega upanja [...] Je čas umiranja in je čas rojstva. [...] Je čas ljubezni in je čas sovraštva, je čas vojne in čas miru. Tako pravi pridigar v Stari zavezi. Zdaj je čas miru.« (Kučan, Milan. 2018. <http://www.bivsi-predsednik.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/08.07.1990-90-92> (pridobljeno 5. oktobra 2018))

o moralnih pravilih življenja mogoče priti med marksisti in kristjani do soglasja in sodelovanja v družbenem (komunističnem) življenju, saj se je mogoče »navduševati za *socializem* in *komunizem*, pa odklanjati materializem. Zgodovina utegne to ločitev marsikje izvesti« (35).

Ta Janžekovičev optimizem je dokaj presenetljiv. To lahko razumemo tudi mi »kontekstualno«: bilo je napisano v letih najhujšega pritiska na Katoliško cerkev in preganjanja zvestih katoličanov (1951–1953). Iz besedil pa je tudi razvidno, da se je Janžekovič zavedal tveganosti svojih poskusov, kajti v isti sapi priznava, »da je marksistična etika vendarle precej materialistična« (1985, 37). Predvsem pa je treba biti pozoren na njegovo omejitev soglasnosti med marksizmom in krščanstvom. Ta soglasnost naj bi veljala samo na ravni medčloveških »naravnih« odnosov, s čimer torej priznava, da se glede vprašanj, ki zadevajo nadnaravno in religiozno, oba povsem razhajata. O teh nezdružljivostih pa ni širše razpravljal, omenjal jih je le mimogrede, ker je verjel, da se bo komunizem obrusil in bo prihodnost človeštva socialistična. »V duhu gledam dobo, ko bo socializem v neki obliki že davno splošno sprejet ...« (1985, 72)

3. Janžekovič kot predhodnik sodobne »etike kreposti«

Janžekovičeva metaetika je izrazito aristotelska in bi jo danes opredeljevali ne samo kakor etiko naravnega zakona (Škof 2002, 218), temveč še bolj kot »etiko kreposti«. ⁵ Ta je tretja smer poleg evdajmonističnih

⁵ A. MacIntyre je za G. E. M. Anscombe med sodobnimi filozofi najbolj znan in značilen zagovornik aristotelskega pojmovanja kreposti kot osebne odličnosti in popolnosti. Ni bil sicer prvi, ki je zagovarjal, da je treba preseči alternativno nasprotje med teleološkim konsekvencializmom in deontologizmom ter se vrniti k etiki kreposti, kakor jo je zagovarjal Aristotel, a je največ storil v tej smeri. Z njim je etika kreposti postala tretja smer normativne etike. Cilj moralne popolnosti niso dobre posledice navzven kakor pri konsekvencializmu, tudi ne izpolnjevanje dolžnosti zaradi dolžnosti kakor pri deontologizmu, temveč kakovost in dobrost krepostnega človeka samega kot nosilca dejanja. »Krepost je pridobljena človeška kvaliteta, katere posest in izvajanje teži k temu, da nas usposablja za to, da izvršimo tisto dobro, ki je dejanjem notranje in katerega pomanjkanje nam učinkovito preprečuje, da bi izvršili kakršnokoli tako dobro.« (MacIntyre 1984, 191) Kreposti nam omogočajo, »da udejanjimo svoje značilne možnosti, lastne zgolj človeški racionalni živali« (MacIntyre 2006, 22). Podobno je že pred njim Anscombova razlagala etični cilj grških filozofov kot »človeški razcvet« (*human flourishing*), in ne kot srečnost ali srečo v evdajmonističnem pomenu (Anscombe 1981, 41–42).

teleoloških in kantovsko usmerjenih deontoloških etik. Teleološki evdajmonizem, ki vidi namen moralnega prizadevanja v srečnosti, do katere pripelje, Janžekovič odklanja, četudi skupaj s Kantom poudarja, da je moralni človek sreče najbolj vreden. Toda iskanje (prihodnje) sreče ni v ospredju. V ospredju je aristotelsko uresničenje lastnega smotra, to pa je uresničenje samega sebe v svojem najvišjem duhovnem dometu kot razcvet (*human flourishing*) človekovih najvišjih duhovnih zmožnosti ali odličnosti, kot danes to poudarjajo zastopniki neoaristotelske »etike kreposti« ali »vrlinske etike« (Anscombe, McIntyre). Te poglede, ki so se v sodobni moralni filozofiji uveljavili šele proti koncu 20. stoletja, Janžekovič dejansko prehiteva,⁶ ko od treh smotrov človeškega življenja (Bog, sreča, moralna popolnost) postavlja tretjega kot povzetek tudi prvih dveh.

Tretje, kar velja za zadnji smoter npravnega napora, je dozoritve človeške osebnosti, npravna popolnost, poplemenitenje značaja. Človek se rodi v redu npravnosti kot nepopisan list ali kvečjemu kot načrt, kot skica. Velika naloga vsega njegovega življenja je, da to skico izdela in napravi iz sebe plemenito osebnost. Stari misleci so radi opisovali, kako človek, ki se stalno trudi, da bi bil dober, npravno raste in zori. [...] Kdo bi ne priznal, da je tako poplemenitenje značaja najvišji smoter etike, ali vsaj v nekem smislu najvišji? Toda mar ni v taki npravni dozoritvi človekova najvišja sreča, in ali ni tako obogatnje človeške osebnosti [...] najvišje počesčenje Stvarnika? (Janžekovič 1976, 96)

Omemba »starih mislecev« opozarja, da se Janžekovič opira na Aristotela kot najbolj značilnega antičnega zastopnika »etike kreposti«. V delu *Smisel življenja* je Janžekovič te ideje še dopolnil in širše razvil. »Naša največja naloga na zemlji je: truditi se, da bi postali čim boljši ljudje.« (1966, 236)

V svojem prizadevanju zblížati stališča krščanstva in marksizma na podlagi praktične filozofije ali etike je ob predstavitvi svojega videnja marksistične etike moral podati tudi svoje videnje krščanske. Že njegovo pojmovanje etike kot etike kreposti predpostavlja personalistični vidik. Personalizem se trudi uravnovesiti individualni vidik človeka kot

⁶ G. E. M. Anscombe je svoj znameniti članek *Modern Moral Philosophy* objavila leta 1958 v reviji *Philosophy* (letnik 33: 1–19).

moralnega subjekta, nosilca moralnih dolžnosti in dostojanstva ter socialni vidik človeške osebe kot občestvenega in družbenega bitja. Pri tem Janžekovič dosledno poudarja, da je pri vsej svoji nepogrešljivi družbenosti človek kot individualna oseba v svoji nravni popolnosti cilj vseh svojih prizadevanj. Z rahlim obotavljanjem marksizmu celo pripisuje, da s podobno brezpogojnostjo kakor krščanstvo zavrača ravnanje z ljudmi kot s sredstvi: »Krščanstvo [...] to zanika in mislim, da marksizem prav tako. Obema je človeška osebnost najvišja vrednota na zemlji.« (1976, 102)

4. Krščanstvo in etika

Janžekovič torej v svojem prizadevanju priti marksizmu čim bolj naproti temu pripisuje etiko, zraslo iz krščanskih korenin. »Marksistična etika je pa, vsaj v glavnih potezah, etika kulturnega človeka, ki jo je izoblikovalo krščanstvo. Zato je na tej podlagi možno sodelovanje, kakor so že večkrat naglašali z obeh strani.« (1985, 34) Vzporedno s tem je tudi krščanstvo prikazoval predvsem kot etični nauk.

Nedvomno so etične zahteve ljubezni v krščanstvu zelo poudarjene kot njegov neločljivi del. Težko pa je brez dodatne obrazložitve sprejemati nekatere Janžekovičeve trditve, ki zvenijo tako, kakor da bi bilo krščanstvo predvsem etika: etika je »jedro krščanstva« (1976, 89), »jedro krščanstva je etika« (1985, 54), »najvažnejše v krščanstvu je etika«, »namen in smisel razodetja je torej po Jezusovih izrečnih besedah podati npravne zapovedi, etiko«, »namen krščanstva je podati človeku etiko in nuditi mu sredstva, da more po njenih zelo zahtevnih načelih živeti«, »krščanstvo daje glavni poudarek etiki« (1976, 90).

Dve desetletji pozneje (1972) je Janžekovič svoje poglede na mesto etike v krščanstvu opredelil natančneje, in sicer v tem smislu, da je etični nauk kot bistvo Kristusovega poslanstva pripisal Jezusu kot človeku. Njegovo razpravo z naslovom *Etika – Jezusov dar človeštvu* (1978, 346–363) je mogoče razumeti kot dopolnilo, da je v poprejšnjih predstavitvah krščanstva, katerega bistvo naj bi bila etika, to treba razumeti kot zorni kot človeka, ki »še ni kristjan« (1978, 346). Tak človek bi po njegovem moral ugotoviti, da so Jezusova etična načela neprekosljiva. »Evangeljska občečloveška etika, ustrežna temu, kar se najplemenitejšega oglašča v človeškem srcu, podana dosledno in jasno z besedo in zgledom, oprta na

avtoriteto najplemenitejše osebnosti, to je največji naravni dar, ki ga je prerok iz Nazareta poklonil človeštvu.« (Janžekovič 1978, 363) Besedna zveza »največji naravni dar« jasno kaže, da se avtor izrecno omejuje na raven, za katero ni potrebna vera v Jezusovo božanstvo niti v nadnaravne razsežnosti odrešenja. Poleg »naravnega daru« avtor torej predpostavlja še neki »nadnaravni dar«, ki je povezan z Jezusovim učlovečenjem, smrtjo in vstajenjem in ki je kot tak viden samo z očmi vere. A tudi mimo te vere je Jezusu mogoče priznati prvo mesto med etičnimi učitelji človeštva. S tem se je Janžekovič izognil očitku redukcije krščanstva na moralo, ki bi bil utemeljen na podlagi člankov iz petdesetih let.

Krščanstvo lahko obravnavamo od zunaj ali od znotraj, kar približno ustreza Janžekovičevemu razlikovanju med naravnim in nadnaravnim. A v obeh primerih je krščanstvo verstvo, in ne samo etični nauk. Pogled od zunaj je v glavnem pogled primerjalnega veroslovja, fenomenologije in sociologije religije. Religiozologi vedo, da je vsaka religija večplasten pojav, ki ga sestavljajo raznovrstne sestavine: nauk, ki nagovarja razum, bogočastje, ki nagovarja človekova čustva in čut za lepoto, moralne zahteve, ki ukazujejo vernikovi volji, ter skupne vrednote, na podlagi katerih se sestavljajo verska občestva, Cerkve in druge skupnosti. Temeljno stališče pa je, da so vse te prvine med seboj neločljivo povezane in da lahko vsaka od njih »funkcionira« samo v povezavi s preostalimi, ki jih vedno predpostavlja (Wach 1944, 18–19). Tako tudi krščanske etike ni brez krščanske dogmatike, ta pa se spet neločljivo povezuje s samim bogoslužjem. Ne vpliva pa samo nauk na etiko, temveč tudi etika na nauk. Najboljši dogmatiki so bili svetniki. Že Aristotel poudarja, da pravilno razsoja in prav vidi samo dober človek, »zato je kot nekakšen kanon in merilo vsega« (Nikomahova etika 1113a). Povezanost etike in celotnega sklopa mišljenja in vrednot dokazuje tudi naša sodobnost. Erozija krščanske morale v Evropi gre skupaj s sekularizacijo, ki je odpad od celotnega sklopa krščanske religiozne teorije in prakse. Zato krščanske etike ni mogoče ločiti od krščanske religijske celote, kakor je Janžekovič skušal marksistično etiko ločiti od marksistične ideološke celote.

Če pa se postavimo na stališče pogleda na krščanstvo od znotraj, se pravi na teološko stališče krščanskega vernika, se krščanska etika še bolj organsko poveže z drugimi sestavinami vere. Bistvo krščanskega samozavedanja ni etika, ampak zavest o odrešenju, ki nam je podarjeno po učlovečenem, trpečem in umrlem ter od mrtvih vstalem Božjem sinu

Jezusu Kristusu. Bistvo je vera, da je sveti, osebni in neskončni Stvarnik, ki je od vsega začetka zgodovine v dialoškem stiku s človekom, v Jezusu Kristusu, po njegovi smrti in vstajenju, vsem podaril odrešenje,⁷ ki so ga ljudje povabljeni sprejeti z vero vanj, ki je edini srednik med Bogom in ljudmi. To izhodišče presega zgolj etiko ljubezni, ki jo Janžekovič sicer utemeljeno opira na znane evangelijske prilike o usmiljenem Samarijanu ali o poslednji sodbi. A krščanstvo je bistveno več. »Večno življenje pa je v tem, da spoznavajo tebe, edinega resničnega Boga, in njega, ki si ga poslal, Jezusa Kristusa.« (Jn 17,3) Pri tem je treba izraz »spoznavanje« vzeti v celostnem pomenu in eksistencialni drži do Jezusa Kristusa. Tako je jedro krščanstva širše in globlje kakor sam sklop krščanskih etičnih navodil, ki iz tega bistva izhajajo kot nujna praktična zahteva. Povrh pa kristjan etično ne deluje zgolj iz sebe, ampak je tudi v svoji etičnosti prerujen človek. »Če je torej kdo v Kristusu, je nova stvaritev. Staro je minilo. Glejte, nastalo je novo.« (2 Kor 5,17) Osrednje bistvo krščanskega »veselega sporočila« je »novica« o Jezusovem dejanju odrešenja. »Spominjam vas, bratje, na evangelij, ki sem vam ga oznanil in ste ga tudi sprejeli ter stojite trdni v njem. Po njem ste na poti rešitve, če se trdno držite besede, ki sem vam jo oznanil, razen če ste zaman sprejeli vero. Izročil sem vam predvsem to, kar sem sam prejel: Kristus je umrl za naše grehe, kakor je v Pismih. Pokopan je bil in tretji dan je bil obujen, kakor je v Pismih.« (1 Kor 15,1-5) Jezusova smrt in vstajenje kot dejanje učlovečenega Božjega sina in kot dejanje vesoljnega odrešenja je osrednje bistvo krščanskega sporočila. Vse drugo so teoretične ali praktične izpeljanke iz te vere, z vso »etiko ljubezni« vred. Bistvo krščanstva je torej na ravni mistično-ontološke religiozne resničnosti, in ne samo na ravni praktično-etične.

Vse Kristusovo življenje je skrivnost odrešenja. Odrešenje nam prihaja predvsem prek krvi križa (Ef 1,7; Kol 1,13-14; 1 Pt 1,18-19), toda ta skrivnost je na delu v vsem Kristusovem življenju: že v njegovem učlovečenju, s katerim nas, ko sam postane ubog, obogati s svojim uboštvom (2 Kor 8,9); v njegovem skritem življenju, ki s svojo pokorščino (Lk 2,51) zadoščuje za našo nepokorščino; v njegovi besedi, ki očiščuje njegove poslušalce (Jn 15,3); v njegovih ozdravljanjih in izganjanjih hudih duhov, ko »je prevzel naše slabosti in si nadel naše bolezni« (Mt 8,17;

⁷ Da je odrešenje podarjeno, in ne zaslužno z etičnimi dejanji, poudarja tudi Janžekovič (1976, 95–96).

Iz 53,4); v njegovem vstajenju, s katerim nam podarja opravičenje (Rim 4,25). (KKC 216–217)

Sklep

Janžekovičev nauk, da je »etika vez med marksizmom in krščanstvom«, je izrazit primer »ponujene roke« marksistom s strani kristjana, ki v ta namen naredi vse, da bi bil za marksista sprejemljiv. V ta namen se Janžekovič zavestno postavlja na raven zgolj »naravnega« prikaza krščanstva, medtem ko »nadnaravni« vidik, ki je edini izvirni vidik krščanstva kot odrešenjskega verstva, pusti ob strani. To ne pomeni, da ga taji, kakor jasno dokazujejo nekateri drugi njegovi nastopi, v katerih jasno poudarja odrešenjsko bistvo Jezusovega dela. O tem lepo pravi, da je »Jezusova življenjska maša, ki nas je odrešila« (1985, 295). Janžekovičev poskus dialoga se umešča v čas najbolj trde komunistične politike do Katoliške cerkve, ko so bili številni duhovniki preganjani in zaprti, delovanje tistih, ki so ostali na prostosti, pa je bilo strogo nadzorovano in omejeno na najmanjšo mero. Ni pa podatkov, da bi Janžekovičevi članki naleteli na kakšen ugoden odmev in odgovor z nasprotne strani. Ne samo da je bila komunistična politika preveč zadržta za kaj takega. Tudi na Janžekovičevo ločevanje med marksističnim materializmom in naturalizmom z ene strani ter humanistično etiko, ki mu jo pripisuje z druge, marksisti na splošno niso pristajali. Tudi ni razvidno, da bi Janžekovičeva izvajanja nagovorila duhovnike in druge kristjane ter jih prepričala, da lahko krščanstvo najde z marksizmom skupni (etični) jezik in v njem podlago za enakopravno sodelovanje. Dejstva, ki so govorila proti temu, so bila preveč zgovorna in številna. Načelno se je obdobje dialoga začelo šele po letu 1968, a na enakopravno sodelovanje – drugačnega sodelovanja sploh ni – marksisti niso nikoli pristali. Tudi ga ni mogoče spodbujati s hipotetičnimi skupnimi imenovalci med krščanstvom in marksizmom, temveč s celovitim spoštovanjem človekovih pravic, ki terjajo spoštovanje identitete drugega v vsej njegovi različnosti in svojvrstnosti, in ne samo tako dolgo, dokler nam je podoben in se strinja z nami.

Kratice

- Dz-Sch** Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum
KKC Katekizem Katoliške cerkve
VS Koncilska izjava o verski svobodi

Reference

- Anscombe, Gertrude Elisabeth Margaret.** 1981. »Modern Moral Philosophy«, V: *The collected philosophical papers of G.E.M. Anscombe. Vol. 3: Ethics, religion and politics*, 26–42. Oxford: Blackwell.
- Aristoteles.** 1994. *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich.** 1975. *Wissenschaft der Logik* I. Hamburg: F. Meiner.
- – –. 1837. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Werke 9.* Hrsg. E. Gans. Berlin: Duncker und Humblot.
- Janžekovič, Janez.** 1976. *Kršćanstvo in marksizem, Izbrani spisi* I. Celje: Mohorjeva družba.
- – –. 1978. *Razprave, Izbrani spisi V.* Celje: Mohorjeva družba.
- – –. 1985. *Postružka, Izbrani spisi VI.* Celje: Mohorjeva družba.
- – –. 1966. *Smisel življenja*. Celje: Mohorjeva družba.
- Juhant, Janez in Vinko Potočnik,** ur. 2002. *Filozof Janez Janžekovič. Mislec in kolesja ideologij*. Ljubljana: Družina.
- Kolakowski, Leszek.** 1978. *Main Currents of Marxism. Vol. I: The Founders*. Oxford: Clarendon Press.
- MacIntyre, Alasdair.** 1984. *After Virtue*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- – –. 2006. *Odrvisne racionalne živali: zakaj potrebujemo vrline*. Ljubljana: Studentska založba.
- Marx, Karl in Friedrich Engels.** 1971. *Izbrana dela II*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rus, Vojan.** 1976. *Etika in socializem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stres, Anton.** 1987. *Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Škof, Lenart.** 2002. Janžekovičeva etika. V: Janez Juhant in Vinko Potočnik, ur. *Filozof Janez Janžekovič. Mislec in kolesja ideologij*, 209–224. Ljubljana: Družina.
- Wach, Joachim.** 1944. *Sociology of Religion*. Chicago: The University of Chicago Press.